

Tóth Iván: *Alexandros Homérosa. Arrhianos-tanulmányok.* (Antiquitas, Byzantium, Renascentia 3.) Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2013.*

A világhódító Nagy Sándor rajongott Homérosért. Az *Ilias* már kisgyermek korában annyira lebilincselte a φιλόμηρος makedónt, hogy a művet később állítólag kívülről megtanulta, hadjáratainak során katonai útikalauznak tekintette, és nem mulasztotta el azt sem, hogy Ázsiába átkelve személyesen is tisztelegjen kedvenc hősei emléke előtt (vö. Plut. *Alex.* 15). A hagyomány szerint az önmagát Achilleus örökösének tekintő Alexandros egyik szívfájdalma éppen az volt, hogy hiába hajtotta végre páratlan hőstettek és hadászati bravúrok egész sorozatát, példaképével ellentétben neki nem jutott egy Homéros, hogy tetteit méltóképpen megénekelje (vö. Arrh. *Anab.* I, 12).

Az igazság azonban az, hogy Alexandrosnak vajmi kevés oka lehet panaszra. Nincs még egy olyan alakja az antikvitásnak, akiről annyian annyit, ráadásul annyira elismerő hangon írtak volna, mint róla. Legendája feljegyzésébe már a kortársak belekezdtek. Az „udvari történetíró” olynthosi Kallisthenész mellett a Diogenész-tanítvány Onésikritos, a hajdani vezérkari tiszt, majd később dinasztiaalapító uralkodóvá lett Ptolemaios, a kassandreiai Aristobulos, az Induson végighajózó Nearchos *autopsián* alapuló beszámolója csak a hosszú sor első állomásait jelentik. Kleitarchos, Diodóros Siculus, Iustinus és a többiek munkáit ugyan ma már jobbára csak töredékek őrzik, de Curtius Rufus latin, illetve Plutarchos görög nyelvű műve alapján (általában ötüket nevezik az ún. vulgata-hagyomány szerzőinek) ha nem is minden vonatkozásban hiteles, de kétségteljesen részletes képet alkothatunk az üstökösszerű életútjáról. A fennmaradt anyagot tekintve legnagyobb terjedelemben a nikomédiai Lucius Flavius Arrianus, görögös formában Arrhianos állított emléket Sándor hódításainak *Anabasis Alexandru* című művének hét könyvében. A korábbi szerzők hosszú *katalogos*ának ismeretében akár még fölöslegesnek is ítélnénk Arrhianos fáradozásait (mi újat mondhat a Kr. u. 2. században tevékenykedő műkedvelő történetíró a szemtanúkhöz képest?), de sokkal gyümölcsözőbb, ha megkésett epigon helyett a helyenként túlbujánzó hagyomány ágát-bogát nyesegető, forrásait jól ismerő és kritikusan összegző szerzőt látunk a nikomédiai történetíróban. *Nota bene:* ha fenti mondatban Arrhianos nevét kicseréljük jelen tanulmánykötet szerzőjére, a szegedi ókortörténetész-filológus Tóth Iván nevére, már meg is előlegeztük véleményünket a munkájáról.

Az érdemi Arrhianos-kutatás egy-egy korábbi kivételtől eltekintve – tévedései ellenére mindenképpen ide sorolandó Ed. Schwartz RE-szócikke is (II, 1230–1247) – már a múlt század hatvanas éveitől megkezdődött. Az *Anabasis*nek néhány évtized leforgása alatt napvilágot látott javított és új szövegkiadása (Roos–Wirth a Teubnernél 1967-ben, illetve Brunt a Loeb sorozatában 1976-tól), elindult a tudományos kommentársorozat közzététele (Bosworth 1980-tól), de megjelent a tárgyban több monográfia is (Breebart 1960; Stadter 1980; Tonnet 1987), nem is beszélve a részproblémákat tárgyaló szakkikkek tömkelegéről. Bár Arrhianost még ezzel együtt sem sorolhatjuk a „felkapott” szer-

* A recenzió az OTKA PD 104876 jelzetű pályázat, valamint a Bolyai-ösztöndíj támogatásával készült.

zők közé, ráadásul az ezredforduló óta jelentősen megcsappant a témában kiadott tudományos közlemények száma is, T. – *mutatis mutandis* – maga is könnyen Arrhianos helyzetében érezhette volna magát, ha Sándor tetteiről és az azokat megörökítő történetíróról egységes Alexandros- vagy Arrhianos-monográfia formájában kívánt volna új eredményekkel szolgálni. Szerencsénkre a szerző más megoldást választott: tanulmány-sorozata láncszerűen összekapcsolódó szempontok mentén (forráskezelés, epikus reminiscenciák, retorikai-irodalmi technikák), a választott szöveghelyek alapos filológiai elemzésével úgy ad lehetőség szerint pontos képet Arrhianos írói módszeréről és hitvallásáról, hogy miközben gondolatmenetét jelentékeny jegyzetapparátussal támasztja alá, a szempontjából szükségtelen adatokat (Arrhianos-életrajz, Epiktétos-kérdés stb.) teljes egészében száműzi, és – ami korántsem mellékes – nem fárasztja az olvasót az unásig ismert közhelyek (pl. Xenophón-párhuzam) újbóli felelegetésével. Mindez tudományos *novum*okkal is járó, mégis olvasmányos és érthető kötetet eredményezett. Lássuk kissé részletesebben!

A rövid tudománytörténeti áttekintést nyújtó előszót (7–14) követő első tanulmányában (*Az Anabasis előszava*, 15–43) T. az arrhianosi mű kettős *prooimion*jának sokat vitatott kérdését vizsgálja. Az első bevezetésben Arrhianos rendhagyó módon és tudatosan szembehelyezkedve a kortárs gyakorlattal nem közöl adatokat sem származásáról, sem hivatali pályájáról. Hallgatását sokan sokféleképpen magyarázták, T. a tudatosan vállalt és hangsúlyozott „epikus” névtelenség lehetőségét veti fel. Állítását erősíti, hogy mind a történeti mű témája (háborúk és hódítások), mind a főszereplő személye óhatatlanul a hőseposzt idézi, ráadásul a témamegjelölő és a módszertani *prooimion* között *expressis verbis* előkerül Achilleus, Homéros és Trója neve is. Kiemelkedő jelentőségűnek tartjuk, hogy T. komolyan veszi és bevonja az elemzésbe Lukianos történeti-esztétikai értekezését (*Hogyan írjunk történelmet?*), melyet a szerzőre jellemző szatirikus hangvétel miatt általában nem szokás súlyának megfelelően értékelni. A *prooimion*ban felvetett szempontok és témák (hitelesség és eredetiség hangsúlyozása, a körültekintő forráskezelés említése stb.) historiográfiai toposznak számítanak, de annál érdekesebb Arrhianos ígért módszere: a két alapvető és mértékadónak tekintett forrás, Ptolemaios és Aristobulos kritikus összevetése.

Ezt a szempontot választotta T. is a következő, nemcsak terjedelmében kiemelkedő tanulmánya (*Alternatív változatok*, 44–138) vezérfonalául. Reménytelen vállalkozás lenne akár csak felsorolni is a három fejezetben és huszonegy alfejezetben részletesen elemzett több tucat szöveghelyet. Hosszasan sorjáznak az ismert történetek: a Siwa-óázis, Bessos foglyul ejtése, a gordioni csomó kioldása, a csaknem végzetes tarsosi fürdő, a folyóba esett királyi diadém tragikus megmentése és így tovább. T. helyesen ismeri fel, hogy Arrhianos nem pusztán forráskritikai célzattal közli az egyes eseményeket megörökítő, de bizonyos részletekben különböző változatokat (Aristobulos, Ptolemaios, helyenként a vulgata-hagyomány), hanem – Hérodotos módján – így teremt alkalmat arra, hogy maga is közölhesse saját véleményét. Két megjegyzés immár T. módszeréhez. A korábbi Hérodotos-kutatásban alkalmazott, a *verbum finitum* és *infinitivus* előfordulások elemzésén alapuló nyelvi-stilisztikai vizsgálat ismerete alapos filológiai előkép-

zettségéről árulkodik. Ugyancsak szembetűnő – és az előbbivel azonos következtetésre készíti az olvasót – a szakirodalom pontos ismerete és fölényes kezelése.

De mit tehet a történetíró, ha hősenek, a már-már isteni magasságokba emelt *héros*nak nemcsak erényei, hanem hibái is átlépik az emberi mértéket? Márpedig Alexandros rövid, de annál intenzívebb élete – óvatosan fogalmazva – nem bizonyul minden szempontból maradéktalanul szeplőtelennek. Személyisége szélsőséges megnyilvánulásai közül néhány betudható a gyakori és mértéktelen alkoholfogyasztás hatásának (Kleitos megölése), néhány kifogásolt lépését írhatjuk a politikai kényszer rovására (Kallisthenés kivégzése a *proskynésis* elutasítása miatt), az összkép mindenestre aligha rajzolható meg sötét színek nélkül. (Éppen ezért tekintjük az Alexandros-kutatás *desideratum*ának a *tragikus* Alexandros képének kidolgozását – gondolva elsősorban a hasonló magasságokba hágó és mélységekbe zuhanó Héraklés alakjára.) Fenti sorba illeszkedik a II. Philippos halálát követő makedónellenes szervezkedés véres-gyászos záróaktusa, a boiót Thébai elpusztítása, mely az egész görögséget megrendítette, s egyben arra kényszerítette Arrhianost, a kései krónikást, hogy szembenézzen hőse jellemének árnyoldalával is. A *Thébai ostroma* (139–157) című esettanulmányban T. ezt az arrhianosi beszámolót (*An.* I, 7–9) vizsgálja és veti egybe az eseményről tudósító többi forrással. Bár végkövetkeztetése (Arrhianos apologetikus helyzetértékelése felmenti Sándort, és a tragédiát az isteni akarat elkerülhetetlen beteljesülésének tekinti) nem vet túlságosan jó fényt a történetíróra, véleménye kétségtelenül megalapozott és helytálló.

A következő, a kötettel azonos címet viselő fejezet (*Alexandros Homérosa*, 158–180) az arrhianosi Alexandros-kép epikus vonásaira hívja fel a figyelmet – ezúttal részletesebben kibontva a *prooimion* elemzése során még csak megpendített párhuzamot. T. meggyőzően érvel amellett, hogy a homérosi reminiscenciák nem véletlenszerűen jelennek meg a narratívában, sőt, alkalmazásuk kettős célt szolgál: részben a történeti hős, Alexandros és az epikus hős, Achilleus rokon vonásait kívánják hangsúlyozni, de egyszersmind közelebb hozzák egymáshoz a két szerzőt, Arrhianost és Homérost is, hiszen „*Arrhianos Alexandros Homérosa akart lenni.*” A felsorakoztatott epikus allúziók (a párbajjelenetek dramaturgiája, a seb pontos helyének megjelölése stb.) mind-mind ezt a „Homérosszá válást” szolgálják. A bemutatott szövegrészletek közül ki kell emelnünk az ún. mallos-epizód finom elemzését: az ostromlott város falairól az ellenség közé ugró, a jelentős túlerővel akár az élete árán is szembeszálló vezér alakja már önmagában eposzba kívánczik, az epikus hatást pedig tovább fokozzák a szöveg körültekintően megválasztott nyelvi kifejezőeszközei is.

A függelékben közölt fejezet (*Arrhianos Bizáncban*, 183–191) már Arrhianos művének bizánci hatását vizsgálja, a kései utóélet kérdésében szolgál újabb adalékokkal. Köztudomású, hogy az antik hagyományból építkező bizánci irodalom kedvelt eszköze volt az utánzás, a *mimésis*. Az sem újdonság, hogy klasszikus történetírók alapos ismerete jól kitapintható a bizánci historiográfia legjelesebb darabjaiban is (vö. *Moravcsik Gy.*: *Klassizismus in der byzantinischen Geschichtsschreibung*. In: *P. Wirth* [Hrsg.]: *Polychronion*. Heidelberg 1966. 366–377). Ám hogy a „nagy triász”, Hérodotos, Thukydides és Xenophón mellett Arrhianos is helyet követel magának a mintául szolgáló szer-

zők kánonjában, azt T. kutatásai igazolták a 15. században működő imbrozi Kritobulos példáján. T. szerint a főhős, II. Mehmed szultán alakjának megformálásakor éppen az arrhianosi Sándor-kép szolgáltatta az egyik, ha nem a legfőbb példát. Állítását a szövegszerű allúziók és szerkesztésbeli párhuzamok mellett minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a Topkapi Serai könyvtárában őrzött Arrhianos-kézirat mai tudásunk szerint Kritobulos sajátkezű másolata.

A kötetet rövidítésjegyzék (192) és mintegy 200 tételből álló bibliográfia (193–205) zárja.

Ami a formai szempontokat illeti, kezdjük egy talán feleslegesnek tűnő megjegyzéssel: a görög nevek – nemcsak a hazai állapotokra jellemző – kaotikus átírási szokásai szerencsére T.-t nem zavarták meg. Az Ἀρριανός név ún. tudományos átírása ugyanis helyesen Arrhianos (nem pedig Arrianos!), s bár az általános gyakorlat szerint elfogadható lenne az Arrhianosz forma (népszerűsítő átírás), talán még a kissé elavult latinos Arrianus alak is, T. mindvégig következetesen – és szerintünk helyesen – a tudományos átírást használja – akárcsak a többi név átírása esetében. A viszonylag nagy terjedelmű görög szöveg helyesírása pontos, a részletek közlése pedig indokolt, amennyiben a szerző teljes műfordítás híján többnyire maga fordítja Arrhianos szövegét. (A „teljes Arrhianos” magyar fordításának hiánya egyébként fájdalmasan sajgó seb: az orvoslás, vagyis a műfordítás elkészítése alighanem szintén T.-ra vár.) A minden kötetben megtalálható elütésektől, apró *lapsus*októl természetesen ez a kiadvány sem mentes, de a tévesztések száma az átlagosnál nem több, a hibák nem befolyásolják a gondolatmenet megértését, felsorolásuk tudálékos szőrszálhasogatás volna.

Summa summarum: hogy Alexandrosnak Homérosa lett-e Arrhianos, nem tudjuk. Annyit azonban különösebb kockázat nélkül kijelenthetünk, hogy Arrhianosnak jelen kötettel megszületett a magyar Homérosa.

MÉSZÁROS TAMÁS

Simon L. Zoltán: *Árkádia kettős tükörben. T. Calpurnius Siculus eklogái.* (Apollo könyvtár 28.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009.

Simon Zoltán immáron fél évtizede megjelent, a hazai szakirodalomban ezidáig érthetetlen módon visszhangtalanul maradt monográfiája, amely a humanizmus idején még ünnepelt és utánzott, majd az ezüstkor másodvonalába sorolt, igyekvő Vergilius-epigonként, rosszabb esetben Nero gerinctelen propagandistájaként elkönyvelt latin bukolikussal foglalkozik, igen jelentős munka. A megjelenésében mindenfajta hivalkodást kerülő kötet nem kevesebbre, mint a *corpus* újraértelmezésére vállalkozik. Olvasatában a hét ekloga sorozata (a vitás attribúciójú *Laus Pisonis* leginkább a Calpurnius-életrajz összefüggésében kerül szóba) egy határozott művészi programot figyelemre méltó eszközökkel megvalósító, önálló ízlésű, művelt költő alkotása, aki verseiből egységes, következetesen szerkesztett kötetet épít. Túl a számos kitűnő részletmegfigyelésen, a mo-